

Віктор Швидун

кандидат педагогічних наук, доцент,
директор навчально-наукового
інституту педагогіки,
КЗВО «Дніпровська академія
неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради
<https://orcid.org/0000-0002-5450-9043>

Людмила ШВИДУН

доктор філософії, доцент кафедри
дошкільної та початкової освіти,
КЗВО «Дніпровська академія
неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради
<https://orcid.org/0000-0002-7286-8103>

Ключові слова: громадянські компетентності, підвищення кваліфікації, здобувачі освіти, інтегрованість, громадське життя.

У цій статті представлено якісне дослідження підготовки педагогів до формування та розвитку громадянських компетентностей здобувачів освіти у контексті модернізації системи освіти України та реалізації основних положень нормативних документів Міністерства освіти і науки України.

Здійснено порівняльний аналіз ключових компетентностей, визначених на території ЄС («Рамкова програма оновлених ключових компетентностей для навчання протя-

УДК 37.014.544
DOI 10.32782/NPU-VOU.2024.1(92).17

ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІВ ДО РОЗВИТКУ ГРОМАДЯН- СЬКИХ КОМПЕ- ТЕНТНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПІД ЧАС ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ

© Швидун В., Швидун Л., 2024

гом життя») та в Україні («Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи»), проаналізовано підходи вчених до трактування поняття «громадянська компетентність».

Акцентовано увагу на необхідності підготовки педагогів до формування та розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти, зокрема, під час підвищення кваліфікації педагогічних працівників, визначено пріоритетні види діяльності у даному аспекті.

Наголошено на доцільності розвитку у здобувачів освіти їхніх особистих якостей як під час уроків суспільно-гуманітарного циклу, так і під час вивчення інших предметів, а також у позаурочний час – через виконання індивідуальних чи групових проєктів, тематичних заходів, використання інтерактивних, ігрових технологій тощо.

Модернізація системи освіти України передбачає оновлення навчальних програм на основі Концепції «Нової української школи» (2016), «Державного стандарту початкової освіти» (2018), «Державного стандарту базової середньої освіти» (2020). Даними документами визначені провідні завдання трансформування системи освіти України, ключові напрями та механізми її реформування, зміна ролі вчителя – орієнтація на формування та розвиток ключових компетентностей здобувачів освіти замість традиційної передачі готової теоретичної інформації.

Питання формування громадянських компетентностей розглядають, зокрема, Р. Арцишевський, П. Вербицька, М. Докторович, Н. Казакова, В. Коваленко, О. Кучер, О. Овчарук, О. Охредько, О. Пометун, С. Рябов, С. Смагіна, О. Юрченко, В. Шахрай, І. Шпичко та інші, але проблему підготовки педагогів до розвитку зазначених компетентностей, особливо під час підвищення кваліфікації педагогічних працівників, висвітлено не в достатньому обсязі.

Головною метою даної роботи є доведення тези про необхідність теоретичної та практичної підготовки педагогів до ефективної діяльності з формування та розвитку ключових компетентностей здобувачів освіти.

17 серпня 2016 року Міністерство освіти і науки України оприлюднило для громадського обговорення «Концептуальні засади реформування середньої освіти». Документ передбачав формування та розвиток у здобувачів освіти десяти ключових компетентностей:

- спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовою;
- спілкування іноземними мовами;
- математична компетентність;
- основні компетентності у природничих науках і технологіях;
- інформаційно-цифрова компетентність;
- уміння вчитися впродовж життя;
- ініціативність і підприємливість;

- соціальна та громадянська компетентність;
- обізнаність та самовираження у сфері культури;
- екологічна грамотність і здорове життя.

17 січня 2018 року на території ЄС прийнято документ під назвою «Рамкова програма оновлених ключових компетентностей для навчання протягом життя» [10]. У ньому визначено ключові компетентності, що діють на території країн ЄС, необхідні для працевлаштування, особистісного розвитку, активної громадянської позиції та соціальної, міжкультурної комунікації. Відзначимо схожість переліку компетентностей, визначених на території ЄС та України: зокрема, передбачено формування та розвиток у здобувачів освіти «соціальної та громадянської компетентності».

У документі «Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи» соціальна та громадянська компетентність визначені як «усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, в сім'ї, на роботі. Уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів. Повага до закону, дотримання прав людини і підтримка соціокультурного різноманіття» [6].

Серед учених, що займаються цим питанням існують різні підходи щодо трактування поняття «громадянська компетентність». Наприклад, О. Кучер розуміє його у широкому значенні – як «грунт для ефективної громадянської діяльності особистості» – і у «вузькому сенсі – параметри діяльності індивіда, сформовані під впливом громадянських знань, навичок, умінь, дотримання правил поведінки, відповідальності» [3, с. 40–41].

О. Пометун вважає головним «знати свої права та успішно їх реалізовувати у повсякденному житті, виконувати передбачені обов'язки, поважати права та свободи інших громадян, розуміти важливість відповідальності перед суспільством та державою» [8, с. 18].

Громадянська компетентність, на думку О. Овчарук, передбачає «розуміння політичних процесів, здатність критичного мислення, політичного аналізу, збір, аналіз та використання інформації, готовність до участі в публічних дискусіях тощо» [7, с. 201–202].

Свою чергою Т. Смагіна відзначає необхідність особистості «усвідомлювати громадянську відповідальність та здійснювати певні дії – приймати колективні рішення, реалізовувати їх, вміти поєднувати особисті інтереси, потреби з суспільними» [9, с. 39–40].

У програмі «Громадянська освіта» зазначається, що «навчання учнів/учениць громадянської освіти спрямоване на <...> розвиток та соціалізацію особистості, формування її національної самосвідомості, громадянської позиції, загальної культури, світоглядних орієнтирів, критичного мислення, творчих здібностей, дослідницьких та аналітичних умінь, навичок життєзабезпечення та професійних якостей» [5].

Акцентуємо увагу на тому, що визнання важливості розвитку громадянських компетенцій через освіту передбачає необхідність відповідних умов: насамперед у здобувачів освіти необхідно розвивати здатність сприймати громадянське суспільство як засіб для розкриття власних можливостей, задоволення як власних, так і суспільних інтересів. Навчальний заклад повинен не навчати життя в суспільстві, а забезпечувати можливість реальної участі в суспільних процесах. Громадянські цінності не можуть бути нав'язані, їх потрібно усвідомити, сприйняти, розвивати впродовж усього життя.

Педагоги мають бути підготовлені до здійснення відповідної діяльності, «мати здатність не лише оперувати певними знаннями, а й змінюватися та пристосовуватися до нових вимог та викликів часу, до потреб ринку праці, мати активну громадянську позицію, бути в постійному розвитку та в стані самовдосконалення – бути агентом змін» [2, с. 31], тому в даному

контексті акцентуємо увагу на необхідності під час організації та проведення заходів щодо підвищення кваліфікації педагогічних працівників готувати їх до розвитку громадянських компетентностей у здобувачів освіти, зокрема:

- наголошувати на необхідності реалізовувати принцип «навчання продовж життя», здійсненні постійного саморозвитку, у тому числі за рахунок удосконалення знань та викладацьких навичок;

- розвивати розуміння того, які цінності і світоглядні настанови ведуть до створення здорового людського суспільства, сприяють формуванню та розвитку ключових компетентностей у здобувачів освіти;

- надавати практичну допомогу щодо розробки навчальних програм і викладання освітніх курсів, що сприяють розвитку громадянських компетентностей у закладах освіти, використовуючи методики, інструменти й технології, необхідні для досягнення поставлених цілей, максимально враховуючи потреби суспільства та здобувачів освіти;

- пропагувати активну участь у справах місцевої громади і всього суспільства як особисто педагогів, так і спільно зі здобувачами освіти;

- надавати практичні рекомендації щодо найбільш ефективного співвідношення навчальних програм закладу освіти, різноманітних проектів із потребами громади, суспільства;

- сприяти формуванню та розвитку педагогічно доцільної партнерської міжособистісної взаємодії; здійсненню ділової комунікації, що передбачає уміння зрозуміти й недвозначно доносити власні міркування, висновки та аргументацію з питань освіти й педагогіки до суб'єктів освітнього процесу; побудові толерантних, демократичних відносин суб'єктів освітнього процесу, що передбачає уміння давати поради окремим здобувачам освіти, управляти групами здобувачів освіти, встановлювати партнерські відносини з батьками, громадськими організаціями тощо;

- пропагувати інноваційні, практично апробовані педагогічні технології;
- надавати допомогу в орієнтації серед різноманітних науково-дослідницьких методик та їх практичному застосуванні;
- готувати до спільної зі здобувачами освіти організації та забезпечення функціонування ефективного механізму управління навчальним середовищем і ресурсами закладу освіти;
- пояснювати доцільність проведення моніторингу розвитку компетентностей (у тому числі громадянських) здобувачів освіти, власної педагогічної діяльності; сприяти оволодінню діагностичним інструментарієм оцінки якості навчальної діяльності та її результатів, а також славної педагогічної діяльності: педагог повинен вміти «бачити свою діяльність з боку, <...> причини і віддалені наслідки помилок при проведенні уроку, мати уявлення про їх усунення; володіти педагогічною ситуацією і прогнозувати її зміни» [4, с. 17].

Зазначимо, що процес формування та розвитку громадянських компетентностей у здобувачів освіти передбачає розвиток їхніх особистих якостей, зокрема:

- патріотизму (добре знати історію, критично мислити, розуміти важливість незалежності держави та, по можливості, докладати зусилля щодо її збереження);
- бути відповідальним за свої слова та вчинки;
- знати власні права та обов'язки, поважати права інших, бути толерантним до інших людей, культур;
- слідувати демократичним цінностям, брати участь у суспільно-політичному житті тощо.

Дані компетентності найбільш ефективно можуть розвиватися під час уроків суспільно-гуманітарного циклу, але й під час вивчення інших предметів їм потрібно приділяти належну увагу незалежно від класу. Оптимальною, на наш погляд, є інтегрованість змісту навчання, що сприятиме усвідомленню зв'язків між усіма предметами й поєднуватиме знання у різних сферах, оскільки, як відзначено у «Державному

стандарті базової середньої освіти», «інтеграція змісту освіти має на меті підвищити якість освіти та позитивно вплинути на самооцінку учня/учениці. Інтегрування не механістичне об'єднання предметів, воно дає змогу відображати цілісну картину світу, максимально наближену до життя, бачити його зв'язки та розмаїття, позбутися фрагментарності засвоєних знань» [1].

Розвиток громадянських компетентностей передбачає застосування нових підходів до навчання, оскільки необхідно не лише передавати знання та навички критичного аналізу, а й сприяти набуттю здобувачами освіти особистого досвіду участі у громадському житті. Вони повинні знати та розуміти політичну, правову системи держави, володіти навичками формулювання, комунікування й відстоювання власної думки, бути впевненими в собі, розвивати емпатію, бути готовими діяти чи утримуватись від необдуманих дій у ситуації невизначеності, співпрацювати з різними людьми, поважати себе й інших.

Проводити роботу щодо розвитку громадянських компетентностей здобувачів освіти можна як під час уроків, так і в позаурочний час – через виконання індивідуальних чи групових проєктів, тематичних заходів, використання інтерактивних, ігрових технологій. Зокрема, можна запропонувати:

- створити політичну партію або парламент класу;
- розробити реальний або віртуальний туристичний маршрут (рідним краєм, країною);
- провести соціологічне опитування (учнів, батьків, громадськості);
- зайнятися волонтерською діяльністю, брати участь у благодійних проєктах, акціях тощо.

Завдання педагога – створити безпечне, вільне від насильства й соціальних бар'єрів, ефективне освітнє середовище, яке забезпечуватиме сприятливі умови для активної участі учнів у житті школи, ставитиме права й потреби здобувачів освіти у центр освітнього процесу.

Акцентуємо увагу на необхідності забезпечення у процесі формування та розвитку громадянських компетентностей учнів партнерської взаємодії всіх суб'єктів даного процесу – як здобувачів освіти, так і педагогів, адміністрації навчального закладу, батьків, представників місцевої влади та громадянського суспільства.

Таким чином, розглянувши питання підготовки педагогів до розвитку громадянських компетентностей здобувачів освіти під час підвищення кваліфікації, ми дійшли певних висновків. Розвиток громадянських компетентностей передбачає застосування нових підходів до навчання, оскільки необхідно не лише передавати знання та навички критичного аналізу, а й сприяти набуттю здобувачами освіти особистого досвіду участі у громадському житті. Вони повинні знати та розуміти

політичну, правову системи держави, володіти навичками формулювання, комунікування й відстоювання власної думки, бути впевненими в собі, розвивати емпатію, бути готовими діяти чи утримуватись від необдуманих дій у ситуації невизначеності, співпрацювати з різними людьми, поважати себе й інших. Це передбачає відповідну підготовку педагогів – можливість формувати та розвивати громадянські компетентності не лише під час проведення навчальних занять, а й у позаурочний час, забезпечувати інтегрованість змісту навчання, партнерську взаємодію всіх учасників освітнього процесу.

Подальші дослідження будуть спрямовані на вивчення інноваційного досвіду розвитку компетентностей здобувачів освіти зарубіжними педагогами та запровадження його в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>
2. **Кульбач, Л.М., Швидун, Л.Т., Шахова, К.К.** (2023). Сучасні підходи до розвитку професійної компетентності педагога НУШ. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 56. Т. 1. С. 28–31.
3. **Кучер, О.А.** (2014). Формування громадянської компетентності учнів профільних класів засобами варіативних суспільствознавчих предметів: дис. ... канд. пед. наук. Київ, 252 с.
4. **Левченко, Ф.Г.** (2019). Професійна діяльність вчителя Нової української школи в умовах компетентнісно орієнтованого навчання. *Наукові теорії сьогодення та перспективи розвитку наукової думки*. Т. 3. С. 15–19.
5. Навчальна програма «Громадянська освіта» (інтегрований курс), 10 клас. URL: <https://chrome-extension://efaidnbmninnibpcapjcgclcfndmkaj/https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/0>
6. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <http://www.chrome-extension://efaidnbmninnibpcapjcgclcfndmkaj/https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
7. **Овчарук, О.В.** (2021). Теорія і практика шкільної освіти для демократичного громадянства в країнах – членах Ради Європи: монографія. Київ: Фенікс, 400 с.

REFERENCES

1. Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity [State standard of basic secondary education]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898> 6 [in Ukrainian].
2. **Kul'bach L.M., Shvydun L.T., & Shakhova, K.K.** (2023). Suchasni pidkhody do rozvytku profesynoyi kompetentnosti pedahoha NUSH [Modern approaches to the development of the professional competence of the teacher of the NUS]. *Innovatsiyna pedahohika [Innovative pedagogy]*, Vyp. 56. T. 1. S. 28–31 [in Ukrainian].
3. **Kucher O.A.** (2014). Formuvannya hromadyans'koyi kompetentnosti uchniv profil'nykh klasiv zasobamy variatyvnykh suspil'stvознаvchykh predmetiv [Formation of civic competence of students of specialized classes by means of variable social science subjects]. *Candidate's thesis*. Kyiv, 252 s. [in Ukrainian].
4. **Levchenko, F.H.** (2019). Profesiyna diyal'nist' vchytelya Novoyi ukrayins'koyi shkoly v umovakh kompetentnisno oriyentovanoho navchannya [Professional activity of a teacher of the New Ukrainian School in the conditions of competence-oriented education]. *Naukovi teoriyi s'ohodennya ta perspektivy rozvytku naukovoyi dumky [Today's scientific theories and prospects for the development of scientific thought]*. T. 3. S. 15–19 [in Ukrainian].
5. Navchalna prohrama «Hromadianska osvita» (intehrovanyi kurs), 10 klas [Curriculum «Civic education» (integrated course), 10th grade]. Retrieved from: <https://chrome-extension://efaidnbmninnibpcapjcgclcfndmkaj/https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/0>

8. **Пометун, О.І.** (2005). Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. № 23.

9. **Смагіна, Т.М.** (2005). Громадянська компетентність у контексті особистісного виміру. *Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка*. № 25. С. 229–231.

pcajpcgclclefindmkaj/https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/0 [in Ukrainian].

6. Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannya serednoi shkoly [New Ukrainian school. Conceptual principles of secondary school reform]. Retrieved from: <http://www.chrome-extension://efaidnbmnnnibpccajpcgclclefindmkaj/https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].

7. **Ovcharuk, O.V.** (2021). Teoriia i praktyka shkilnoi osvity dlia demokratychnoho hromadianstva v krainakh – chlenakh Rady Yevropy [Theory and practice of school education for democratic citizenship in the member countries of the Council of Europe]. : monohrafiia. Kyiv : Feniks, 2021. 400 s. [in Ukrainian].

8. **Pometun, O.I.** (2005). Formuvannya hromadianskoi kompetentnosti: pohliad z pozytsii suchasnoi pedahohichnoi nauky [Formation of civic competence: a view from the position of modern pedagogical science]. *Visnyk prohram shkilnykh obminiv [Bulletin of school exchange programs]*, № 23 [in Ukrainian]

9. **Smahina, T.M.** (2005). Hromadianska kompetentnist u konteksti osobystisnoho vymiru [Civic competence in the context of the personal dimension]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu im. Ivana Franka [Bulletin of Zhytomyr State University named after Ivan Franko]*, № 25. S. 229–231 [in Ukrainian].

10. ANNEX to the Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning. Retrieved from: <https://is.gd/CANrvz>

Viktor SHVYDUN, Lyudmila SHVYDUN

Preparing teachers for the development of civic competencies of students during in-service training

This article presents a qualitative study of teacher training for the formation and development of students' civic competencies in the context of the modernization of the Ukrainian education system and the implementation of the main provisions of the regulatory documents of the Ministry of Education and Science of Ukraine.

A comparative analysis of the key competencies defined in the EU («Framework for updated key competencies for lifelong learning») and in Ukraine («New Ukrainian School. Conceptual framework for secondary school reform») is carried out, and the approaches of scientists to the interpretation of the concept of «civic competence» are analyzed.

Attention is focused on the need to prepare teachers for the formation and development of students' civic competence, in particular, during the in-service training of teachers, and the priority activities in this aspect are identified.

The author emphasizes the expediency of developing students' personal qualities both during the lessons of the social and humanitarian cycle and during the study of other subjects. It is also possible to work on the development of students' civic competencies during extracurricular time – through individual or group projects, thematic events, and the use of interactive and gaming technologies.

Key words: civic competencies, professional development, students, integration, public life.